

УДК 398.1 (477.41/.42)/(476)+746.1

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2024.56.12478>

ОБИДЕННЕ ПОЛОТНО: РЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРЯДУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТКАНИНИ

Наталія ТЕЛЕГЕЙ

Державний науковий центр захисту культурної спадщини
від техногенних катастроф

просп. Перемоги, 56, м. Київ, 03057, Україна

e-mail: natalija.veselyna@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4558-9045>

Метою даної статті є послідовне простеження процесу виготовлення та використання обиденного полотна на Поліссі. Дослідження виконане на основі експедиційних матеріалів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, зафіксованих упродовж 1990-х – 2015-го років на теренах Середнього Полісся від жителів Житомирської та Київської області, а також від переселенців із Чорнобильської зони. Опитування проводилися за авторськими запитальниками, питання в яких були орієнтовані на максимальне розкриття теми.

Пов'язаний із використанням обиденного полотна обряд був спрямований на усунення можливих негативних впливів при соціальних лихах або для забезпечення «благодаті вищих сил». Спроба реконструкції обряду, яка подана в статті, розкриває послідовність всіх етапів та особливостей проведення дій: встановлено день і місце проведення; кількість учасників, їхні вікові особливості та соціальний стан; послідовно описаний кожен з процесів виготовлення і власне особливості готового текстильного виробу (його розмір і оздоблення). Висвітлено певні трансформаційні зміни в проведенні обряду, які відбувалися внаслідок зміни політичного становища на Поліссі впродовж XX ст. Загалом дана стаття спрямована на більш глибоке розуміння семантики обряду з обиденним полотном, який існував ще у XX ст. і належить до давніх магічних дій. Для кращого розуміння варіативності етапів при виконанні обряду в статті подані спогади респондентів про виготовлення обиденного полотна.

Ключові слова: традиційне ткацтво, народні вірування, магічний обряд, обиденне полотно, обрічний рушник, Полісся України

Постановка проблеми. Виготовлення тканини здавна не тільки давало можливість виробляти одяг і побутові текстильні вироби, але й було частиною обрядових і магічних дій. За віруваннями поліщуків, послідовне проходження всіх технологічних процесів при створенні полотна чи рушника в певний обмежений період часу могло вплинути на хід природних (коли тривалий час не було дощу) чи патологічних (у селі мерли діти або люди загалом; морило худобу) процесів, а також суспільно-політичних явищ (захист села від війни, її швидке закінчення). Таке полотно чи такий рушник називали обиденним, – тобто виготовленим упродовж одного дня або однієї ночі. На Середньому Поліссі поняття «обиденний» майже не фіксується, натомість поширені назви «утірач»

(с. Луб'янка Поліського р-ну Київської обл.); «рушник» (с. Калинівка Овруцького р-ну, с. Журавлінка Народицького р-ну Житомирської обл.); «завеска» (сс. Любарка і Залісся Народицького р-ну, с. Лучанки Овруцького р-ну Житомирської обл.); «набожник» (с. Делета Овруцького р-ну Житомирської обл.); «скороспішний рушник» (с. Вільшанка Поліського р-ну Київської обл.).

Метою даного дослідження є реконструкція пов'язаного з використанням обиденного полотна / рушника обряду на теренах Середнього Полісся впродовж ХХ ст. для кращого розуміння семантики цього магічного артефакту.

Історіографія питання. Одним із перших, хто звернув увагу на особливості виготовлення обиденного рушника, був Дмитро Зеленін¹. Дослідник обмежував створення обиденного полотна лише територією Білорусії й уважав обряд суто білоруською традицією. Водночас, як на це вказував Анатолій Журавльов, дане дійство дослідники зрідка фіксували і в колишніх російських губерніях, а також на північних і західних теренах України². Відомості про значення створення ритуальної тканини на Поліссі України знаходимо, зокрема, у працях Олени Боряк³ і Олени Никорак⁴. Включення обиденного полотна в метеорологічну обрядовість (обряди викликання дощу) Середнього Полісся розглядав Олександр Васянович⁵. Також дослідник уклав перелік термінів і термінологічних словосполучень, якими поліщуки означували обрядові дії виготовлення і використання обиденного полотна⁶. У контексті українсько-білоруських паралелей тематику обиденного полотна розглядала авторка цієї статті⁷. Отже, з огляду на вже наявні праці помітно, що особливостям обрядовості, пов'язаної з використанням обиденного полотна, вже почасти було віділено увагу. Відтак дана стаття спрямована на реконструкцію послідовних дій у проведенні даного магічного обряду при соціальних або стихійних лихах.

¹ Дмитрій Зеленін, ««Обыденныя» полотенца и обыденные храмы». *Живая старина* I (1911): 1–20.

² Анатолій Журавльов, «Охранительные обряды, связанные с падежом скота, и их географическое распространение». *Славянский и балканский фольклор. Генезис, архайка, традиции* (Москва : Наука, 1978), 87.

³ Олена Боряк, «Виготовлення тканих ритуальних символів на Поліссі». *Полісся: мова, культура, історія* : матеріали міжнародної конференції (Київ, 1996): 288–295.

⁴ Олена Никорак, «Традиційні тканини в світоглядних уявленнях поліщуків і волинян». *Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе* : матеріали Волинської обласної науково-етнографічної конференції (Луцьк, 2003): 105–107.

⁵ Олександр Васянович, «Використання обиденного полотна з метою викликання дощу в Центральноруському Поліссі». *Рушник: символ, образ, знак* : матеріали третьої науково-практичної конференції : доповіді та повідомлення (Глухів : РВВ ГДПУ, 2004): 36–40; Його ж, «Викликання дощу на Українському Поліссі: локатив виготовлення обиденного полотна». *Простір в історичних дослідженнях* : науковий журнал 3 (Переяслав, 2022): 46–52.

⁶ Олександр Васянович, «Виготовлення обиденного полотна на українському Поліссі для викликання дощу». *Народознавчі зошити* 6 (168) (2022): 1350–1360.

⁷ Наталія Телегей, «Обряд виготовлення та використання обиденного рушника: поліські українсько-білоруські паралелі». *Духовная спадщина Усходняга Палесся* (Гомель, 2018): 135–141.

Основою статті стали експедиційні матеріали, зібрані працівниками ДНЗКСТК (Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф) упродовж 1990-х – 2015-го років від людей, які проживають або проживали на територіях України, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, а саме в Київській (Чорнобильський, Поліський р-ни) і Житомирській (Овруцький, Народицький, Коростенський, Радомишльський і Лугинський р-ни) областях. Хронологічний діапазон виявлених фактів обмежується 1940-ми – 1960-ми роками, хоча серед переселенців із Зони відчуження випадки проведення ритуалу зафіксовано й у 1980-тих роках.

Основна частина. При виготовленні обиденного полотна обов'язковим було послідовне виконання всіх технологічних процесів, а саме: м'яття стебел, вичісування, прядіння, снування і тkania. Процес виготовлення був суто жіночою справою, а знання передавалося від старших жінок до молодших. Участь у дійстві брали переважно жінки-вдови або вдови разом із незаміжніми дівчатами. Зазвичай проведенням даного обряду займалися старші жінки недітородного віку, старші 60-ти років, або заміжні, які вже мали дітей підліткового віку. В окремих випадках до виготовлення обиденного рушника допускалися жінки різних вікових категорій і соціального стану. В таких випадках може простежуватися розподіл роботи відповідно до вікового розмежування. Наприклад, у с. Становище Поліського р-ну Київської обл. «дівчата пряли», а жінки виконували всю іншу роботу (снували і ткали). Такий відбір жінок для ритуалу, ймовірно, був підпорядкований вимогам створення особливого полотна, яке повинне мати магічну дію.

Збиралися жінки за стихійною домовленістю або ж їх організовувала котрась найбільш ініціативна, що знала традиції і часто відвідувала церкву (це свідчить про неформально санкціонований церквою характер магічного дійства).

Важливу роль для колективного виготовлення тканини відігравав час проведення магічних дій. Поширеними варіантами були такі періоди: за світлового дня (від сходу сонця до заходу); за добу (від сходу сонця до сходу сонця); за ніч (від заходу сонця до сходу сонця). Найчастіше на теренах Середнього Полісся обирали найдовший часовий проміжок: від сходу сонця до сходу сонця. У такому разі виготовлення пряжі припадало на першу половину дня, а сам процес тkania – на вечірній або нічний час.

Окрім визначеного часу доби, обрядові дії могли підпорядковуватися певному дню тижня: обиденне полотно виготовляли з суботи на неділю (щоб у неділю занести тканину до церкви); у п'ятницю (звичло у цей день не пряли, вшановуючи святу Параскеву П'ятницю).

Місце, де жінки збиралися для виготовлення магічного полотна, мало певне значення і визначалося заздалегідь. Це могло відбуватися в хаті, на

подвір'ї, на вуличній дорозі, на будь-якій дорозі села, на перехресті доріг, на перехресті в центрі села, при дорозі, біля кринички, біля могили з криничкою. Якщо збиралися в хаті, а всі жінки не могли там розміститися для виконання роботи, то виносили лавки і стільці на вулицю, щоб можна було сісти, а деякі з учасниць виконували роботу стоячи або сиділи на землі.

Для проведення дійства важливим було колективне виконання роботи з використанням матеріалу (волокон льону, ниток) і ткацького реманенту (гребінь, веретено, прядка та ін.) від різних родин. Жінки сходилися у визначене місце в певний час, і кожна мала при собі жмут лляного волокна, трохи пряжі та приладдя для прядіння, – належало «вложувати свою пражу туди» (с. Делета Овруцького р-ну Житомирської обл.).

При створенні обиденного полотна на перехресті всі приладдя для виготовлення пряжі (прядки, гребені, днище, лави, веретена та ін.) виносили на сходження доріг і розміщували компактно, щоб гурт жінок, які будуть прясти, сидів купно. Якщо снували і ткали на дорозі, то снівницю і верстата для знерухомлення закріплювали кілками. При снуванні на пристінній снівниці дошку з кілками для снування кріпили на огорожу, але найчастіше використовували обертову снівницю, яку можна було закріпити в землі на дорозі або поруч. Ткацький верстат обирали з найкращих, який був в селі або в жінок – учасниць дійства. Його складали і розміщували самі жінки або їм допомагали чоловіки. Конструкцію верстата гарно закріплювали, щоб пристрій для ткання не рухався, не совався при виконанні роботи і стояв рівно. Для покращення стійкості в місцях, де були розміщені ніжки ткацького верстата, могли забивати в землю кілки. Якщо в селі не було гарного ткацького верстата, який міг вільно стояти на перехресті доріг, то використовували той, який мали, закріплюючи частини пристрою до огорожі та спеціально вбитих колод і стовпів для кращої стійкості (якщо ткали в хаті на примітивних кроснах, то основний вал клали на лаву і кріпили до стіни, а товарний вал стояв на стовпцях; нит і бердо чіпляли до стелі).

Проведення обряду на перехресних дорогах значно ускладнювало процес снування і ткання. Можливо, такий вибір місця був спрямований на подолання певних перешкод для отримання Божої благодаті, що свідчить про архаїчність даного обряду. Використання огорожі, ймовірно, виражає концепцію семантичної опозиції традиційної картини світу свій / чужий, що простежується у поліських обрядах першої половини XX ст., як про це зазначала білоруська дослідниця Вольга Лабачевская⁸.

⁸ Ольга Лабачевская, «Обыденное полотенце: материалы к реконструкции ритуала и его трансформации в Беларуси (первая половина XX в.)». *Традиционная культура* : науч. альм. 3 (москва : Центр русского фольклора, 2005): 13–22.

Усе ж, найчастіше створення обиденного полотна / рушника відбувалося в якійсь визначеній хаті: це значно полегшувало роботу, адже не витрачався час на підготовку робочих місць для прядіння і ткання.

Коли всі потрібні знаряддя були розміщені та встановлені, жінки ставали разом, промовляли молитву «Отче наш» і лише потім бралися кожна до своєї роботи. Працюючи, молилися і просили Бога: «Пошли, Господи, благодать», «Пошли дощу». Вся робота – прядіння, змотування пряжі, снування, заправка ткацького верстата і ткання – виконувалася послідовно і всіма учасниками. В окремих випадках, коли жінки намагалися максимально повно відтворити процес створення тканини, ще й терли на терниці та тріпали тріпачкою стебла льону, очищаючи їх від костриці, а відтак використовуючи отримане волокно для прядива. Цю частину роботи виконували на вулиці біля хати (якщо пряди і ткали в хаті чи надворі) або на дорозі (якщо пряди і ткали на дорозі).

Ткали жінки по черзі: кожна з учасниць мала прокласти кілька ниток підткання для створення спільної тканини або ж кожна мала заткати ту кількість ниток, яку напряди. Окрім пряжі, яку приносила кожна з жінок, волокно льону могли додатково збирати з кожної хати в селі чи певного кутка села. Для цього перед початком дійства 2–3 жінки ходили від хати до хати, збираючи пряжу або волокно на створення спільного виробу.

На початку ХХ ст. з обрядодійства зникає процес м'яття і тріпання льону, а у воєнний і післявоєнний періоди прядіння стає до певної міри символічним: учасники приносять не лише волокно, а й готову пряжу.

Традиційно обиденний рушник мав вигляд звичайного сірого полотна, оскільки його виготовляли з сірого волокна льону або конопель, відповідно і з сирової пряжі. На думку Д. Зеленіна, магічні властивості такого полотна пов'язані з його чистотою і новизною, оскільки виріб не був використаний більше ніде і не сховався з живих рук людей⁹. Мікалай Нікіфаровський вважав, що сила такої тканини в її природному стані: полотно має магічну силу, доки не пройшло процесу вибілювання¹⁰. Все ж, трапляються окремі розповіді свідків, згідно з якими обиденний рушник прали після зняття з верстата або перед почепленням на хрест; також новостворену тканину могли частково вибілювати. Відомості про вибілювання обиденного полотна знаходимо й у згаданій вже праці Д. Зеленіна.

Важливо зазначити, що всі пов'язані з виготовленням обрядового полотна технологічні дії (очистка волокна, прядіння, снування і ткання) на початку починали виконувати одночасно, але поступово деякі процеси завершувалися.

⁹ Дмитрій Зеленин, ««Обыденныя» полотенца и обыденные храмы», 3.

¹⁰ Николай Никифоровский, *Очерки простонародного життя-бытья в Витебской Белорусии и описание предметов обиходности (Этнографические данные)* (Витебск, 1896), 167.

Відтак жінки, які зробили свою роботу, бралися допомагати іншим або ж просто сиділи і молилися, не покидаючи гурту.

За зібраними свідченнями, обрядове полотно, яке виготовляли в 1920-х – 1960-тих роках, інколи прикрашали кількома перетканими кольоровими смужками, переважно червоними та чорними нитками горіни. Окрім простих смуг рушник могли оздоблювати найпростішими геометричними перебірними візерунками у вигляді тонкої смужки з «кубиками» або ткати саржевою технікою тканина «в коски». В окремих випадках рушник оздоблювали невеликими смугами вишивки в техніці затягування або гладі.

Оскільки робота над обиденним полотном була обмежена в часі, визначеної довжини воно не мало. Основним завданням було виготовити якомога довшу ритуальну тканину: «довгу завіску», «довгий набожник». Зібрані відомості свідчать, що такий виріб мав довжину від 1 до 4 м і був неширокий.

У подальшому з обиденним полотном здійснювали певні дії, спрямовані на отримання «Божої благодаті» у вигляді зміни погоди або захисту від лиха. Найпоширеніший варіант – обхід з обиденним рушником навколо поля чи села і вивішування його на хрест (який досить часто чоловіки виготовляли паралельно з тим, як жінки пряли і ткали). Також могли перестеляти дорогу і переганяти через полотно худобу, якщо обряд виконували для очищення тварин від хвороби. Варто зауважити, що ритуальні дії перегону худоби через полотно виконували як при епізоотії, так і під час засухи. Тканину могли розрізати на шматки за кількістю дворів у селі, щоб кожна хата мала невеликий шмат такого полотна, яке мало захистити від хвороби, – такі дії поширені переважно на теренах Західного Полісся. На Середньому Поліссі обиденне полотно, все ж, виготовляли для викликання дощу. Тому після обходу села рушник вішали на новий поставлений або вже існуючий придорожній хрест чи найбільший хрест на цвинтарі. Біля цього ж хреста молилися та сідали їсти. Як правило, такі рушники лишалися на хресті до повного розтління. В окремих випадках обиденний рушник заносили до церкви і вішали на ікону.

Зафіксовано окремих випадок, коли обиденний рушник тягнули по селу і поливали водою. Тягнула вдова, а інші жінки розбризкували воду. Так жінки йшли до найближчого придорожного хреста, де прополіскували рушника від бруду, а відтак чіпляли на хрест. Наявність води в дійстві відігравала важливу роль, якщо дії були спрямовані на викликання дощу. Про це свідчить інформація з Поліського району Київщини, де під час виготовлення обиденного полотна на дворі або на дорозі обливали водою всіх перехожих.

Майже по всій території Полісся виготовлення обиденного полотна використовували як захист під час Другої світової війни. Найчастіше такі відомості фіксуються у Волинській і Чернігівській областях.

У 1940-ві – 1960-ті рр. в деяких випадках в обряді присутній священник та іноді церковний хор, проте трапляється, що молитовні пісні (переважають звернення до Богородиці та до святого Миколая) при обході села співали разом зі священником самі задіяні в обряді жінки.

Віра в результат магічного дійства була настільки сильною, що, як згадували респонденти, обиденне полотно / рушник із дозволу керівництва села виготовляли навіть за радянської влади. Водночас чим далі, тим чіткіше простежується спрощення дій і регламентацій. Скажімо, прясти могли лише символічно, а всі зусилля спрямовували на снування (із готової попередньо пряденої пряжі або й купованої нитки) і ткання. У найбільш спрощених варіантах лишалися тільки обхід села з раніше виготовленим тканим або вишитим рушником і з молитовними піснями та почеПЛення рушника на придорожній хрест. Виконавиці дійства теж змінювалися: це могли бути не лише вище зазначені певного статусу жінки (вдови і жінки нефертильного віку) чи молоді дівчата, але й будь-які представниці жіночої статті, які хотіли долучитися до спільного створення обиденного рушника / полотна. З часом на деяких теренах Полісся з усієї структури дійства залишається тільки обхід села процесією жінками і почеПЛення обраного тканого чи вишитого рушника на хрест.

За відомостями від переселенців із зони відчуження, у випадках сильної посухи вони у місцях переселення проводили обряди з обиденним полотном ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Максимально реконструювати особливості виготовлення і використання обиденного полотна / рушника, заодно наочно ілюструючи варіативність виконання пов'язаних із цим магічним артефактом давніх обрядів, допомагають сучасні свідчення респондентів, хоча подекуди й короткі та уривчасті. Для прикладу – кілька записів із Середнього Полісся, в основному з Житомирщини, які суттєво доповнюють насправді не такий уже й значний масив матеріалів, стосовних до порушеної у цій статті проблематики:

I

А пам'ятаєте таке, щоб дощу не було та жінки збиралися щось робить?
1: Помню. [...] Ходили, ходили. Удови, удови орали. Щось вони орали. 2: Де в броду. Молитви співали. Богу ходили молились в ноч. *Ніч цілу?* 2: Да. *Так це в церкві?* 2: Ткали цій саміє рушники. За день нарядут. Удови, це все удови. *А скільки вдов?* 2: Скільки збереца, потом пралі, потом сновалі, і за день виткалі. І дорогу перестиляли, щоб худоба переходила, то тоді дощ поїде. 1: Крінічки, оці роднічки, як ви кажете... Роднічки виливалі, удови ходили. *А оцей рушник, ви кажете – за день, то це якась жінка збирала всіх, щоб зіткати це за день?* 2: Чьо це жінка? Все зобралісь. Гуртом всі збералісь. *Так це в якійсь хаті чи в дворі?* 2: Наверно. Це ж в хаті чи в... 1: Де поставлять.

2: Це ж було тепло. Де поставлять верстать – там виткали. Де лутше – на дворі... чи в дворі, чи в хаті. 1: Бо це ж літом. 2: Да, це ж літом. Дощу не було, то за день шоб направили, і поткали, і заслали. Заслали все. Як управились до обіда, то до обіда заслали. 1: Худоба ж іде два рази на день. 2: Да. *А це там тільки вдови були?* 2: Да. *І все?* 2: Тільки вдови. *А молоді дівчата не?* 2: Там ніхто не касається, тільки вдови. *А що вони там?.. Молились? Могли говорити?* 2: А я знаю? Я в сьом не була, я тільки бачила. *Бачили. Так вони в дворі були? Чи, може, на дорозі ткали?* 2: Хто ж на дорозі буде ткать? 1: Да чо' це на дорогу винесуть? То воно ж буде плутаця, та основа, на вітрі. *А який той рушник був? Не помніте?* 2: Ну, який он... ну такий... Така ширина. *Сорок сантиметрів?* 2: Да. Широкого ж не... *Так він був з якимись узорами чи, може, якимись кольоровими смужками?* 2: Не. Нашо тобі тей узор. Шоб за день направили і наткати. Шо? Треба узор тобі? 1: Тре' просто все ткати. *І що, вони просто перестелили дорогу?* 2: Перестелили дорогу. *Так це всю худобу з вулиці зганяли чи як?* 2: Нашо? Збирались на одну вулицю, не на кожній же вулиці. 1: Да, да, як додому йде худоба. *А оце ви кажете – орали вдови, то як це?* 2: Одна чи дві тягнуть плуга, одна держиця... 1: Яка там оранка? Грабнуть... 2: Ну да. *А біля кринички, ви кажете, молились.* 2: Молились. Ходили ноч кругом села і молились. І молились, брали все читали молитву, і кругом села ходили три рази. *По кругу, да? А за сонцем чи проти?* 2: Ну вже ж темно. 1: А хто його знає, як вони ходили. Я то не ходила, я не знаю цього. Я бачила тільки, що ходили. *І що? Помагало?* 2: Зара пошов дощ. Мо' він і так пошов... 1: Мо', він і так пошов. Але тоді ходили та молились. А на утро як пошов дощ... Да линув дощ, то поналивало вже повніє канави. Води було повно. Колись казала Ганночка: «Піть, що намолилися». 2: В нас там була низина. 1: Тепер кажуть пити, як намолилися. Кажуть: «Ганночко, то ж й ти ходила». – «Така й я дура, як ви».

(Запис Н. Телегей у 2015 р., с. Великі Кліщі Коростенського р-ну Житомирської обл.)

II

А помніте таке, шоб дощу не було та жінки збиралися щось робити? 1: Ходили, брали... Святили таке... Я не знаю, як на нього казали, да ходили з тими до... По селу. З одного кінця села в другий кінець села. *Так це вдень чи вночі ходили?* Вдень. Вдень. *А це в яких годах?* Не знаю. Може, Маруся знає. 2: Ну, я знаю, – я з 52 года... Це все десь в 60–62 году. Не було дуже довго дощу. Збирались старіє люди, і дітей збирали, брали коругви, чи корогви, – як воно там правильно називали. То в церкві... Несли попереду, і ми всі йшли, обходили кругом села три рази, шоб дощ пошов, то це я помню.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Малі Кліщі Коростенського р-ну Житомирської обл.)

III

А пам'ятаєте таке, щоб дощу не було та рушника жінки збиралися ткати? Було таке. Як дощу немає, то в один день прияли, і ткали, й сновали, і за день щоб виткали, щоб дощ пошов. То глиди – поїде, глиди – й не поїде. *А то які жінки збиралися? Заміжні чи будь-які?* Заміжні, заміжні, заміжні вже жінки. Такі молодьожні. *А вдови могли там бути?* Ну нехай вдови. Нема як, аби хто вмів того скласти верстата... Це ж треба його... В мене сестра дуже... старша ізкладала, я тільки ткала, а склад... На готовому я буду... А скласти то ж його важко. *А то жінки збирались де? В хаті чи на вулиці?* Ну, прияли – да в хаті ж прияли, да за один день нарядуть, і оснують, і витчут. *То в якомусь дворі домовлялися збіраця?* Ну у якій хаті, того ж верстать клали в хаті. *А не знаєте, вони молилися там чи про щось говорили?* Там воно... Це така брихня, али воно там схоче поїде, схоче ні, той дощ. *А благословіння брали у батюшки на цю роботу? Батюшка дозволяв таке робить?* Господь його знає. *А який той рушник був?* Полотняний. *Просто полотняний?* Да. Ну прияли ж шо. З льону ж прияли і тоді ткали, то он полотняний був. То часами поїде дощ, а часами й не поїде. *Так а його потім куди дівали?* А комусь оддавали із цих, шо... Де його подінеш.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Малі Кліщі Коростенського р-ну Житомирської обл.)

IV

А шо робили, коли дощу не було? Зара скажу, дітки, шо робили ми колись. Колись моя... не я, а моя мама робила. Отут у нас такий вяз стояв здоровий. А в нас в тієї баби син – да був головою колгоспу. Кузьма Григорович на нього казали. Він комуніст був. А мати була ланкова моя, – це ж не вийди на роботу... «Дощу нема, дощу нема... Дощу нема, нема дощу. Нема... Так уже хочеться... Літо». Боженько, шо робить? Каже, тре', щоб удови... Дванацять удов ізійшлося, і так: льон потерти, і помикать, основать, навертіть, виткать рушника – і на капличку, в нас там капличка є. Там хрест стоїть і вода вечно у той каплички. Занести на капличку, а діти хай беруть коромислю і два ведра і несуть на границю... Це границя тута в нас є, Нираж. *На границю між селами?* Да, да. Де ось поле Нераже, а це поле наше. Оце на те поле хай несуть і там обліваюца. Ну, як вони начали це робить... Да приїхав він, в нього такий кінь був серий у яблака, бенокиль і гарапник. Приїжає сюди: «Што делаєте! Почему не на работе». – «Кузьма Григорович, ви ж бачете, шо вже догорає все на світі, тре' ж щось робить. Нам кажуть люди, щоб вдови зробили таке й таке...» – «Што за видумки! На работу! Антоніна, ти будеш отвечать». А моя мама каже: «Ну шо ж – оштрафує, то так і буде, але ми вже таке зробимо». Тут вони тка... та миче, та праде, та сновницю нисе, та верстать уставляє, ну, все робиця в ділах, нема нікому... основали, навертіли і ткуть.

Виткали рушника. Виткали того рушника, а нас таких дівчат і хлопців: «Дітки, нисіть на гряницю воду, но не розливайте. На гряницю як прийдете – отам будете хлюпаца, себе облівать, і будете танцювать, шо схочете, те будете робить з тої води». Ідем... Виткали вони рушника – та беруть на хреста і несуть аж до каплички. *А шо то за хрест був?* Дерев'яний хрест ізробляний. *Це з церкви?* Нє, нє. Зробляний був раньше хрест. І на цього хреста начепили і йдуть до цьої каплички, а ми пошли вже тєє, на границу тут, в нас колгосп, а проз колгосп така стежка прямо, прямо туди до границі. Пришли ми на ту границу, дітки, стали обліваца, сонце пече. Ішли босяком же, бо вуца не було в шо, босяком, не можна стать на землю тако було, така жара була. Пришли ми на цю границу, стали обліваца, а матеріки понесли рушника тако. Де взялася хмарка, та став дощ, да став дощ, да став дощ, да стало гриміти, да стало блискать. Ну так як... Бог його знає, як вже воно було. Та ідем ми вже – калюжі, де долинка – да калюжа, а ми тими ногами отако в ту... а вона – як кіптяток, та вода гаряча йде. Пооблівались, пообте... Не дивились, там, чи сподница, чи кофта, чи на морді грязь, – не глядили. Матирки пришли... А на другий день кажуть: «Ну, маєте щастя, шо такеє здялалося, шо дав Бог, значить, шо дощ пошов, – а була б ти, Антоніна Радіоновна, наказаной». *В якому це році було?* Це було, я зара тобі, доню, скажу, – я трицять першого, а мені було годіків десять. *В сорокових роках.* Поцитай. *Так це дванацать вдов було, да?* Дванацать, дванацать. *А хто їх збірав?* Була якась жінка над ними главна? Нє, нє, доню, нє. Нє, вони хто шо робив. *Вони так домовились?* Аякже, треба зробить, щоб рушника виткать. Та на терницю тре, та на бетельню збиває. *А вони молилися?* Ну, каждая – «Господи Боже, поможи». Господи Боже, поможи. Все, вони всі моляця, пока роблять: «Дай нам хмарку, дай нам хмарку, дай нам дощику». *І оце роблять і моляться?* І моляться, і христяця, і вмоляють Господа Бога, і все, – і пошов дощ. А він каже: «А тепер ти, Антоніна Радіоновна, не будеш наказаною, – дощ пошов». *А це вони в якомусь дворі збиралися?* На дорозі, там такий вяз був, ну так, як осьо вишня, а только вяз здоровий, дерево, і вони под цим деревом, бо ж сонце ж пече. Не дає дихать людям, нема чим дихання. А вони под таким холодочком, там собі роблять, шо їм треба. *Це вони за день це зробили?* За день. Зранку до вечьора вже й занесли до каплички рушника витканого. *А який той рушник був?* Як який? Полотняний, витканий. *Ну, з узорами, довгий?..* Нє, нє, доня. Нє, полотняного такого на бердо засновали, отакого ширини. *Сантиметрів сорок.* Так, зробили метров полтора чи два того рушника – і на хреста, й понесли. *А може, смужками якими?* Не було нічого. *А хреста вони з собою вже тоді принесли?* Чи, може, хтось його робив? Аякже. Нам дід там зробив хрестика. *Це в цей же день він робив?* У цей же день все, й хрестик робився, й рушник ткався, і занесли до каплички. А ми на гряницю понесли воду у тей же день, у те

время. Вони сюди пошли, а ми туди. *А сновали як вони? А як? На сновницю. Тожє її винесли? Аякже...* Все геть. Бо не в кожного ж вона була, та сновниця, через хату та й була сновниця, а тая... терниця, бительня пошти в кожного була. У мене зара на кухні льон лежить. Снопами. *Так це ж все рівно якась жінка знала і збрала чи вони всі знали, що таке якщо зробить, то допоможе?* Так вони собі порадилися, то, що же треба робить, у Бога Господа просить, щоб дощ пошов. От вони так, я знаю... Може, там яка казала, що давайте попребуємо. То ж у кожної була мати, старіша людина, деś шось лутше знала, що треба робить. Це вони Бог його знає як, не знаю, я ж не була така... Як мені було десять год – що я знала там? *То допомгло таке, да?* Помогло, доню, допомгло. Помогло.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Потіївка Радомишльського р-ну Житомирської обл.)

V

Помните, щоб в селі колись дощу не було, то що робили? Робили. Помню, ще я була... вже я була заможем за Іваном. В мене тітки невеликіє ше дівочки були, і баби оно коло нас отак навскосу: його тьотка родна, і, там, баба Корнієха, і ще бабов насходилоь. За день із ранку направили пряжи, виткали рушника довгого, довгого такого, за день. Та те, та те, та те робить. І діткам, дівочкам особино, мак давали, щоб у кождий колодязь сипали мак-відун. І то чи од Бога, чи, може, воно так вже було, – пошол дощ. *А то щоб отой рушник зробити, то кожна жінка несла пряжу свою? Чи як?* Не пряжу, а несли льон. *То кожна свій несла?* І пряли. Можна кажда собі, бо там же не було сколько. Пряли гуртом, бо як гуртом, то бийстрій тих ниток нарядеш. Тоді бігом верстаті склали і виткали такого рушника довгого, довгого. І його тоді занесли в церкву, і на йом покойніков спускали у яму. *На цьому рушнику? Да. То всіх покойніков спускали? Да. А він так в церкві і лижав? Да. А той рушник, то він там з узорами чи?..* Та ні, так, таке просте, так ото як мішко-вина. Он не широкий. *Такий вузенький, сантиметрів 30? Да. А оці баби, це мали бути жінки тільки замужні чи могли бути будь-хто?* Замужні. Замужні. *А вдовиці могли быть?* Може, й могли. Не скажу. Могли, канешно, бо баба ж Настя, не було ж чоловіка, і Корнієха тожи ш. *Що вони, як пряли, що вони робили? От, вони молилися, чи могли вони говорить, чи мовчали?* Говорили. Вони говорили, а як начинали – перемолилися стали «Отче наш», і наведено, і в кінці перемолилися, я вже, мо', це забула. Но помню, що стали все в рядочок, перемолилися «Отче наш» – і кождий за свою прядку, прядуть бигом. Надворі, надворі це все. *На дворі? Да. І надворі ткали? І на дворі ткали. Так це вони зранку почали, і до вечора?..* І до вечора... да. *І вечером в церкву занесли? Рушника...* Ну це, мабуть, вечером, я не знаю. *Чи ше вночі вони ткали?* Не, не, до вечора виткали. За день тре' виткать. За білий светлий день. Виткали все.

А то вони день якийсь певний обирали? Не скажу. Не скажу, чи обирали, який день, чи, мо', це так улюбий день. Було таке, що ми бачили, коло нас це було.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Межиліска Овруцького р-ну Житомирської обл.)

VI

Ткали. У нас у селі ткали. Ткали, було. *А що то за рушник?* Рушники. Оце сьогодні, примір, направили, оснували і виткали. І поставили христа там, де вже поставили. І того рушника – на хрест, то-то вже, кажуть, що дощ буде йти. То ви знаєте – що йшов дощ. Ішов дощ. *Це вони за день мали зробити?* Да, да. Це за день все основати і те усе поткати, і все те зробити, щоб був той рушник. *Так це жінки могли бути будь-які там? Заміжні, незаміжні?* Не, замужніє все робили. Все робили замужніє. *А вдовиці могли бути там?* Були й таке робили. Сьо в нашому селі ставили, уже як ми сюди переїхали (село Лисівка, в яке були переселені респонденти. – Н. Т.), до се робили. *Робили тут у селі?* Тут у селі. *Рушника ткали?* Да. І ще он, по-моєму, ще там висить на хресті... Як їхать на могилки. [...]. *Це вони за день робили?* За день. За день це направили, основуть, і вже поткати. І готовий рушник, робить хреста і несуть там, де вже вони його ставили. *А це вони на вулиці ткали й пряли? Чи в хаті?* У хаті. *А хреста хто робив?* Робили люди. Робили. Чоловіки робили. *То це за один день цього хреста теж робили?* Да, все за один день. Все робили за один день. *І дерево рубали?* Да, да. *А тут в селі (село Лисівка) нічого робили, як теж дощу не було?* То в нас тут якесь прокляте місце. В нас з весни дощу почті не було. Один-їдинствиний дощик пройшов, ну він ніякий, ніякий. Як воно ще живе все, канєшно, то я даже не присталяю. *То це в якому році тут таке робили?* Ну вже років 15 тому назад. А може й больш. Зразу як ми переїхали сюди. Як батьки переїхали сюди. *І що, дощ пішов?* Да, і пішов дощ. *А зараз тут такого ніхто не робить?* Не робить. Казали, що там коло церкви молилися і цього рушника вішали.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Калинівка Овруцького р-ну Житомирської обл.)

VII

А ви пам'ятаєте, щоб, може, дощу не було в селі та рушника ткали такого великого? Помню, в нас таке робили. Ну, я ще тогди була дівкою, моя маті там участвовала і казала, що робили. Збираються баби, такіє, которіє вже баби, що вже не рожають, ти, як сказати, настоящіє тіє, що вже... І зносяца – хто що зносіт. І їх збіраєца багато, і за день ето все треба зробити, там вони обично на гребенях пряли. Гребені, льон і що хто принесе... то я часто, там, биру свій льон, свого гребеня і веретьона, і я там буду прасті і вложувать свою пражу туди. І там направиють, і оснують, і виткуть. Ну і где була церква, то не знаю, [мабуть] туди однісли, а в нас церкви не було. В нас занісли на

той хрест, що ото ставляють коло села. Обереги, кажуть, коло села христи. Да повісили на той хрест. Ну й, казали, тогді пойшов дождік. *Так це жінки, вони заміжні мали бути? Чи могли бути й вдовиці?* Я вже не можу сказати. Знаю, що вже пожилиє баби. Такіє, немолодіє шоб. Не молодіці. *Ті, що народжувати вже не могли?* Да. Шо вже такіє, баби вродє. *А той рушник був з узорами чи який він був?* Якого вже могли зробити. Аби зробили у той день, його за день усе. Якого вже могли зробити.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Делета Овруцького р-ну Житомирської обл.)

VIII

А помните таке, шоб, може, рушника великого ткали? Чи болєзня якась була, чи доща не було та жінки збирались? Оце я знаю. *Ану розкажіть.* У нас на тум не було дождєй. Отак як в селі отутого. *У вас в селі там?* Да. Уте... І на роздорожі, там позносили прадки, льон поприносили. І я ше сама пряла там. *На роздоріжі?* Да. На роздорожі, на перекростку. Уте... І там поставили вирстать і ткали там. Ці... І снували там на перекростку, і верстать стояв, і люди пряли. Зразу основали, напружили трохи да основали його, тоді тие по... і начали уте... І до вечора виткали, і занесли в церкву, і через три дні дощ пошол. *Так це на роздорожі оце й снували, а яка снівниця була там? Ця, що крутилася?* Да. *І верстат поставили?* Да. І хлопці установили його, укріпили, шоб воно там... шоб вони сновали на улиці. Це все на перекростку робили. *А жінки які були? Замужні?* Всякіє. *Всякіє.* Всі йшли і... *І вдовиці могли быть?* Каждє йшло із своєю прядкою. Каждє йшло з своєю прядкою, льон несли і прядку свою несли. *А в яких то годах було? Можете згадать?* Не згадаю, бо я це ше дівкою була. *А скільки вам було?* Ну, я була годов пятацать, семнацать, о. Но я ще ходила в школу, як оце було. *А скільки там жінок всього було? Ну так приблизно?* Ну – в посьолку скільки було, в селі, – всі приходили. І хто шо робив. Потом уже стали сновати, а те прало ще й дальше... Ну я ж кажу, шо до вечора оце напружили, основали і виткали таку длінну цю. *Чисту, без малюнків?* Не. Полосками перетикали і цім... нітками муліном. *Червоними?* Да. *По краям чи вздовж всього?* Ні. Це вже як ткали, то так при конце з одного боку трохи і з другого на конце. *Одна?* Ні, не одна, по-моєму, три було полоски там. *Широкі?* Ні. Ні, неширокіє. Не. І однесли до церкви її. І через три дні пошол дощ. *А в церкві потом, не помнити, шо з цим рушником робили?* Не знаю. Отут я вже цього не знаю. *На ікону?* Не скажу, де його повісили вони, куди й шо. Я вам вже цього не скажу, бо я тоді ше мало ходила до церкви. В нас до церкви було три кілометри. То я не всігда його ходила. *Це в сусідньому селі була церква?* Да, в Голубієвичах. *А не помните-от, як вони збирались? Вони казали всім, хто хоче приходить?* *Звечора чи зранку звали всіх?* Ну як, сказали людям перед вечором, шо будемо

ткати рушника на том, і всі йшли саміє. *А роздорожя як вибірали?* Ну в нас тільки одна там така, посередині села ішло на друге село. Із одного, з Голубієвич ішло на Марковку, це вже Київська область. О це це роздорожя. І у нас по селу, то це на цьом роздорожі. *А перед тим, як починати оце все робити, то молились чи що казали?* Нє. Ніхто не молився. *Просто зібралися і почали працювати?* Да. *А співали під час цього?* А в нас там була жінка одна, то вона все ходила до церкви, то це вона була закап'юрщиком цьом всім. Це вона. *Ага. Це вона організувала?* Да. І ви скажіть, що вона як померла, то вона дочці сказала, що ти не плач за мною, я сьогодні буду вмірать. Даже знала, коли вмере, о. *То вона якась знаюча була? Чи яка?* Нічого вона ніяка не знаюча, нічого в світі.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Осика Народицького р-ну Житомирської обл.)

IX

А таке помните, щоб у вас там в селі, може, колись дощу не було чи діти мерли та жінки збиралися рушника великого ткать? Одного? Шоб діти мерли, я цього не знаю, а шоб дощ був – да. Пряли на дорозі, о. Повиносили жонки прядки, ослони, гребені, о, мички і пряли на дорозі. За день треба напярсти, виткать того рушника і три чи девять криниць вичистить. *Це за один день?* Да. Але це вдови тільки. *Це вдови тільки пряли?* Тільки вдови. Пряли все гуртом, а криниці вдови чистили. А пряли всі гуртом, о. І ткали, ткали. *Всі гуртом?* Гуртом. А тоді його тягали по селу, поливали водою. В нас була... Як це її називали, забула, тоже ікона. Хрест, а в хресті була ікона там, о. І привозили батюшку, притягали того рушника, поливали водою, притягли його, трохи пополоскали і почипили на того фігура. *А церкви не було в селі?* Не було. Було в сусідньом селі. І півча була, і отправив, і пошол дощ. Ето тоже була така засуха, як оце зара. *А це на дорозі вони чи на перехресті?* На дорозі. *Просто на дорозі.* На дорозі. Коло сусідки, я там жила, позносили, хто мав. Хто мав, як хто казав, молодіжне цього не признавали. Али я ж молода була, в мене дітки були малиє, але я пряла. *І верстать на дорозі стояла?* Да, і верстать. Квачі позабивали на дорозі, шоб вона не шаталась, шоб можна було ткать. *А снували тоже на дорозі?* Да. *А як?* Коло плота. *А, коло плота. Там набивали колочки?* Аякже, аякже. На плоті, на плоті. *А розкажіть мені ще про цей рушник. Який він був? Довгий?* Шо на дорозі ткали? *Да, да.* Ну таке, метров три чи, мо', й чотири. *Так він був білий? Чи?..* Ну, з такого сірого полотна. *Просто полотно.* З льону напярли, наткали і всьо. *Чи, може, там якісь смужки були?* Ну, хтось шось давав туди, хто хотів принести. Вже як ми виткали, вже його тягли тільки вдови. *Тягли тільки вдови?* Да. Тільки вдови тягли. *А хто збирав цих всіх людей? Звечора?* Саміє. Уранці встали, повставали, сказали так як би сьогодні, шо узавтра давайте

зійдемося нарядом і витчим сього рушника. І всі знесли усі прядки, усе, все, все, й поставили, всьо. І прями, і ткали, і все на світі. *А то не було так, що молилися, коли це починали? Чи під час цього щось говорили, можна було говорити?* Ни помню шо. Ну просили Бога. Просили Бога: «Пошли, Господи. Пошли, Господи, благодать». Таке просили. *Це як тягнули? Га? Це як тягнули цього рушника? Як начинали прости. А, як начинали.* Да, як начинали прости. «Пошли, Боже, благодать». І пошол. Був дощ, і гарний пошол, і тоді вже почали дощі йти. А чи од цього, чи не от цього, але... *Так вдови його тягнули по дорозі, і?..* Да. ...і поливали водою. А тоді, о, то не фігура... як воно називалось. Вона й зараз там ще на могилках є, її забрали, де могилки. Да вже й образ, може, зогнив, й все... Там тие годи й рушничка вішали, а тепер перестали вже всьо. Висилили нас оттудува. Ми їздили на могилки на другий день Паски. *А ще скажіть мені про цих вдов. Це скільки їх, цих вдов було, що тягнули рушник?* Ну то скільки там. Одна вдова тягне, другая притомилася, замінить, да й усьо. *А, одна просто.* Да, да. *По черзі.* Да. Я знаю, шо моя свикруха тягла його. *Так вони просто по дорозі чи навколо села тягли його?* По дорозі. По дорозі. Я знаю, шо по дорозі тягли. Ну то не фігура... от убийте мене, – забула. *А друга поливала?* Ну да. Водою побризкували. Але ж он грязний. Його полоскали да й наділи його. 'Обшим, де хрест. На христа ж оділи, не на икону, а на христа накинули його. Он там висів, пока не зогнив. На христі. А хрест високий був.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Заріччя Овруцького р-ну Житомирської обл.)

Х

А помните таке, щоб, може, дощу не було в селі та рушника жінки збиралися ткати, великого такого? Було. На дворє. Була така погода, шо дощу не було. Поставили верстата на дворє под хатою. За день натерли льону. *Навіть терли, да?* Да. Натерли, натріпали, намикали. Те пряде, те шиє, те те робить. Все село збралося, і до вечора виткали таку довгу – завіску – називали. Довга завіска, нашили її й пошили її. Хто вишивав, хто шив, – словом, хто шо мог, то й робив. І пошили, назавтра була неділя, і я в неділю занесла до церкви. *Так це в суботу робили?* В суботу робили, а в неділю я занесла до церкви. А до вечора пошол дощ. *А чо' ви несли?* Ну так я знаю, так доручили мені. *А то шо за жінки збиралися?* Усі. Всі, все село. *А хто то їх збирав?* Саміє. *То звечора домовилися?* Чи зранку? Звечора домовились. Завтра таке й таке будем робить. Зранку все посходились і до вечора зробілі. Іще ж і є... *А скільки жінок?* Виткали, й постірали, збили на ричці прадами, і вона висохла на траві. Білинька. І це все зробили. *Так коли це його починали робить?* Зранку? Зранку, зранку. *Як світать почало?* Ну да. Прогнали корови всі туду. Там була хата моєї родні, систри, на грудочку

тако. Так сюди сонце гріло. Под цією хатою там на дворі поставили цього верстата і все там робили. *А як хату цю вибирали?* Ну так сказали, що там... Вона Маруся звалася. *Шо – поїдем до Марусі под хату. А в церкву ви занесли, то це на ікону повісили чи так просто оддали?* Ну, оддала, і вони там його повісили. Вона ж не коротка, вона така довга буде, як оно через две хати. *Ага. То це вона з якимись малюнками була?* Вишивати, вишивання отаке само було, токо шо лиштвами. *Лиштвами?* Да, да. Отакіє лиштиви. Две широкіє і две вуці. *А шо то за малюнки там були?* Тепер їх немає, тепер оно такими вазонами, а тих лиштов немає уже. Нема. Вже вони позводились. *А тоді той рушник, не помните, шо з ним робили?* Оно такий був, такий як оно. *А то шо потом з тим рушником робили? Не знаєте? Де? В церкві.* Там он висів всьо время.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Рудня-Повчанська Лугинського р-ну Житомирської обл.)

XI

А помните таке, щоб жінки збиралися одного великого рушника ткать? То вже як дощі не йдуть – да збирались на церкву. *Так як вони його робили?* Ну, збирали по хатах пражу, нітки тие, шо перетикати. *То це якась одна жінка збирала?* Одна чи втрох ходили вони. *Так вони пряжу збирали чи й жінок збирали?* Збирали, в'общим, нітки тие. Ну, заволоч в нас кажуть, муліне чи як там. То збирали ходили. Ну да й збиралися жонки, кольки там, хто там участвував. Свої то приходили – то та потче, то та трошки, пока натчуть. Треба ж за день посновать і виткать. *Це за день? За день.* *Так це вони в якійсь хаті це робили?* Ну в хаті в якої-небудь. Там у кого договоряца. *А це жінки могли бути будь-які?* Якіє попало. *І шо, вони там все снували і ткали, да?* Да. *І потім шо з тим рушником робили?* На церкву оддавали. *На ікону?* Да. *А то в певний якийсь день треба було ткати?* В будь-який день. Довгий набожник називається. Довгий. Метров три, чотири. *А шо це вони робили? Вони не казали, шо це вони обрікаються?* Ну, щоб дощ пошол. Просілі Бога, щоб пошол дощ.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., хут. Ляхни с. Делета Овруцького р-ну Житомирської обл.)

XII

А помните таке, щоб, може, жінки збиралися, як дощу не було, та рушника ткали? Ткали. *Як вони це робили?* Зносили пражу, у кого є яка. Да ткали, завеска називалася. *Завіску ткали?* Угу. *Чисту таку сіру чи з малюнками?* Не сіру. З такими кубіками, перебіралась вона. *А з цьой завіскою шо робили потом?* А нічого. *В церкву, може, несли?* Ну, коли посвятіть на празнік.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Лучанки Овруцького р-ну Житомирської обл.)

XIII

А таке чули, може, щоб дощу не було та жінки збиралися ткати рушника? Ну збиралися, ткали. За день і насновали, і напрудуть, і натчут, і вже того... *То це вони на вулиці чи в хаті?* На вулиці. Це все на вулиці робили колишні люди. Це як дощу нема – да збираюца жонкі. Це направили за день, засновали й виткали. *А снували на чому?* Тоже на таком. На том, на дворі. *Надворі, да. Біля хати чи, може, на дорозі?* Нє, коло хати. Коло хати тако. *А вони якось домовлялися чи була над ними якась головна жінка, яка керувала цим?* Ні. Там вони всі, всі разом. *А вони молились? Чи шось говорили? Могли говорити взагалі між собою?* Ну, там молилися і Бога просили, щоб дощ пошол. *А які молитви читали?* Ну, ціє колишніє молитви. *А тоді шо з тим рушником робили?* У церкву носили. В церкву носили тіє рушники. *І помагало?* А, та де воно поможить, а таке робили. *А який той рушник був?* Та який он був. Невеликіє вони. Ну як вам... конопляніє чи лляніє, сіріє рушники були. Не біліє – да сіріє. *А довгі?* Да як же, довгий. *А цей рушник мав якусь назву?* Нє, так на рушник, так і казали. *Так і казали: «Ідем ткать рушника»?* Да, так казали.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Звездаль Народицького р-ну Житомирської обл.)

XIV

А помните таке, щоб жінки збиралися одного великого рушника ткати? Таке було, було. Було таке. Це було вже в 50-х годах, як був у нас голова Кошечко. І вот – нема дощу, так як і оце, нема... Ну, трохи не така була жара, али жара і сухо, сухо, сухо. «Боже, шо робіт? Жонки!..» Це после війни. Жонки пошли до того голови да й кажуть: «Нам розрішіть, щоб ми таке зробілі, то мо', поїде дощ». А он: «Робіть шо хоште, аби пошол дощ». Сім вдов. Вдови, чоловіков нє. Сім вдов винесли сем ковороток на розходніє дороги, де туди дорога пошла і туди, на тіє розходніє дороги. Вийшли сем жінок з сіма коворотками, гребені і все це, в селі прясти, а чоловіки зробили хреста великого. Винесли на це ж... розходніє дороги... винесли оцю ж сновальніцу, жонкі направили. Стараліся. І тоді скоро паматали, основали на цю сновальніцу. Вирстать винесли на це, розходніє дороги на ціє, і навілі, і виткали. Називалась завєска. Отаке воно завшир, як оце обикновений рушнік, только шо довгий. Чоловіки зробили хреста. Закопали. І цю завєску навесили на цього ж хреста. І пошол дощ до вечора. Всьо. Це вже при моїй памяті. *Це на цій же розходній дорозі закопали хреста?* На розходніх дорогах хрест. Он був і стояв. *А оцей рушник, він був чистий чи, може, з якими узорами?* Нє, нє. Чистий, серий, полотно. *А може, перетикали чим?* Неа. Того рушника, шо ткали на цей дощ, то ничим не перетикали. Це за день жи. За пол дня. *А чоловіки з якого дерева хреста робили?* Із сосни.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Любарка Народицького р-ну Житомирської обл.)

XV

А ви пам'ятаєте, що, може, дощу не було та жінки збирались ткать рушник такий великий? Було таке. *І як вони це робили?* Ну, як. Отут на розходніх дорогах, де йдуть, дороги розходяца в кінці села. Не в кінці, а посередині села да розходяца дороги. До там прадки виносили. Льон прали, ткали. Ну, зразу – напрудут, напрудут і тчут кросна. Там закидає човники і да... щоб уже рушника виткали. І зробили хреста мужчини, і на тей хрест повісили, щоб дощ пошол. І пошол тоді дощ. Недовго, правда, невеликий, маленький, але пошол. *Це в центрі села робили?* Да. Якось воно... Ну, в центрі села, можна казати. В центрі села. Да там розходніє дороги, туди дорога пошла, на лес дорога пошла, і сюди дорога пошла, от. Да там у центрі села. *А скільки жінок там було?* А й Бог його святий знає. З усього села позбіралися. До казали, щоб удови усе були, що нема чоловіков, о. Да вдови щоб були. Оце таке. І дівки, і дівки. Дівки і вдови. *То це над ними якась главна була жінка?* Не. Усі так. Батюшка був токо. Призвали з другого села батюшку. Да он там святив там уже цього рушника. І христа цього святив, і вже закопували. Читав... *А цей рушник якийсь називався?* Я вже не скажу, бо це уже велике время, я уже забуваю. *А як вони там снували?* Усе набожніє пісні співали. Усе набожніє. *Молилися весь час?* Ну. Молились усе время. Все время молилися. До Богородиці да до Миколая. *І як починали, і під час цього?* Да, да. *А батюшка, він там теж був?* Ну, батюшка теж вже там читав наче свою молебень. *А який той рушник був?* Полотняний. Таке просте полотно да ізнизу таку смужечку наткали чорною й червоною горіною в одном краю, і в другому краю так. *Дві такі смужечки?* Дві смужечки, з одної сторони і з другої сторони. *А він довгий був?* Ну, десь такий метра полтора чи, мо', два.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Журавлінка Радомишльського р-ну Житомирської обл.)

XVI

А помните таке, щоб дощу не було та рушник жінки збирались ткать? Такий великий? Було й таке, але збіралися да казали, що це треба сьогодні його і нат... як же... подожди... Ізбіралось, но я тоді ще не учаснік була. *Ну ви бачили?* Ще була козел. Да. Коло криниці збірались люди, жонки способніє. Да це вже якийсь вони там і ткали, і за день уже все наробили. *Коло криниці?* А, коло кринички, була така... Да, да, да. У нас, казалось, там... були способніє – не дурачки. Да виткалі, і зробілі, робілі, і ткалі. І треба і насновать, і напрати, і на все, все, все зробить за день. А тоді вже ще й кругом поля ходить із молитвою. *Кругом поля чи села?* Поля, поля. І села, й поля. *А де там криничка була в селі?* При дорозі. Біля могилок? Да. Коло могилок була криничка, і там бабі вже такіє способнякі, не такіє шарлапути... *А то баби якісь*

заміжні? Аякже. *Чи вдовиці могли бути?* Нє. Не імено вдовиці. Способніє. *А дівчата молоді?* А молодіє... А де вони. Вона, дурна, там буде ще і те... Ну то, мо', вона й хотіла там та йшла да проз бабов, до її туди ніхто й не пригласав. *А що це за рушник був?* Оцей рушник, я вже й не знаю, мені його ніхто не показував. Але казали, шо отам коло того... на селі баби зобралися. Довго не було дощика, да й тоді пошов. *В той же день?* Тоді й пошов дощик. *Так а шо, вони з батюшкой були?* Не було батюшки. *Вони там ткали й молилися?* Молились. *Це до війни було таке чи после війни?* Нє. До війни не було такого.

(Зап. Н. Телегей у 2015 р., с. Любарка Народицького р-ну Житомирської обл.)

XVII

У нас не було дощу в тії года, як я молодша була, в нас не було дощу, то казали: «Зробіть хреста, і закопайте, і витчіть рушника, і в той день покладіть рушника на хрест». Да люди зибралися, не було ж літечком дощу, земля горила, да люди зобралися, да старії люди: те спраю, те... да губку оснувало, так, як на завіску велику. І того хреста такого високого зробілі, і зразу й почепили. І поткали, направи, й основали, й поткали І хреста закопали, і тей рушник вісів довго-довго, пока пришли оце камсамолци, да його побілі, дерев'яного хреста повалили, і всьо. *А в кому то році, коли то було?* Уже забулася я, забулася, в якому році... От, наші б люди точно сказали... *Чи то ви ше пам'ятаєте, чи то за вашої пам'яті було, чи це вам переказали?* Це пам'ять, коло моєї хати, я в батька жила, а так школа, і повз школу на колгосп дорога в нас. І баби зробили, оце жонки зробили – направи, і хреста мужики зробили і закопали, і худоба йде на цьом погоні. І пошов, поправді, дощ тоді, пошов дощ. Як читалося там, чи в церкві розказували, шо закопуйте хрести на таких-то дорогах, де розхідні дороги, а в нас на колгосп ішла дорога. *То біля вас така розходня дорога і була?* Да, на колгосп була вулиця, а тудя поворот – дорога. *А хрест той з чого був, з дуба?* Да. *А не було такого, щоб чоловіки мали його за ніч зробити і до схід сонця поставити?* Чи вони вже так, коли їм приходилося, то робили цей хрест? Коли пришлося, тоді зробили, і пошов дощ, слава милу Богу тоді. *А от як жінки робили цього рушника, обрічний на нього казали, да, чи не казали таке слово?* Нє, казали, шо скороспішний. *Скороспішний казали?* Скороспішний. *Угу, скороспішний рушник...* А не було такого, шо вони збиралися десь в якійсь хаті, десь там чи вдова жила, чи просто так десь до кого-небудь собі пришли, чи по різних хатах вони, чи вони за один день той рушник ткали? За один день. *За один день?* В одній якійсь? А шо ж. Один тей рушничок, то скульки його, того ткання... Раз-два, то як хреста роблять, а баби направи, да наосновали, – на гвоздик, так, як на рушника, да і все, і пошили. *А довгий він був, той рушник?* Канєшно так, довгий, бо хрест високий був. Ну

десь скільки метрів, ну приблизно? Так на око, ви ж ткали, ви ж знаєте, ви ж можете поміряти так?.. Метрув два було в рушнику. Метрув два? Так наче щоб воно вісіло коло землі. Це таке було, пошов дощ... І то ви вдень його ткали, не вночі? Удень ткали – і дня не було, як вони виткали, там вони за час, за два зробили рушника. Шо ж його ткать там... Бах-бах – закинь, бах-бах – закинь, а тей же рушничок, шо його ткать? А які там були візеруночки по тому, якось його тожже заповлоччю затикали? Якимись стрічками чи чим? Отак напраму, й повісили рушника, на скору руку, напраму, так і вісів. Ну а не вишивали? Я зрозуміла, а тоді, як ткали, то якісь, може, полоси заповлоччю, може, якимись червоними?.. По-моєму, тоді ще ж такої заповлочі не було по магазинах. Просто геть сірий рушник, тако без всякого? Сірий рушничок, і всьо, я ж дивилась, коло нас, візерунок не було. Ну лляний же? Да, ллянений. А не було такого, шо ще треба обійти село з тим рушником, оце баби просто прийшли на те перехрестя і повісили? Угу. То село кружка не обхожували з тим рушником? Шоб батюшка ще десь приєднався і ходив? Ну, батюшка ж якби десь у нас у селі був, а це ж чужий, пойди сім кілометрів, ще ж Маркевичі стояли, Товстий Ліс, – хто зараді рушничка поїде... Але так, хто-то виявив, шо нада, шоб рушничок на хресту був. Де перехресна дорога, значить, там рушник шоб був, – в нас на Погоні був. А іконка якась на тому хресті мала висіти? Тоді ще іконок не продавали. Ну а такі мальовані ще, шо дядьки малювали на дошках? Не було. Просто оце стояв хрест, і повішений?.. І більш ничо'. А це тільки на рушник казали – скороспішний? Шо хрест скороспішний – не казали? І хрест скороспішний, і рушник. А як хто мимо йшов, то треба було якось поклонця хрестові? Хто йде – похристиця, кажна людинка, корови прогоним... Повз хреста йде худобка – й перехристиця людина. А комуністи як пришли, то звели того рушника й хреста звалили.

(Зап. Анастасії Обарчук у 2012 р., с. Вільшанка Поліського р-ну Київської обл.)

* * *

Як бачимо, оказійні обрядові дії виготовлення та використання обиденного полотна на теренах Середнього Полісся мають низку особливостей, які певною мірою доповнюють розуміння семантики даного ритуалу, в якому поєднано язичницьку архаїку і християнські традиції. Створення такого магічного полотна відігравало важливу роль в гармонізації світосприйняття поліщуків і, за їхніми віруваннями, мало величезний вплив на родючість і захищало від різного роду лиха. Як свідчать матеріали нашого дослідження, навіть з плином часу і зміною рівня освіченості населення деякі елементи обряду виготовлення обиденної тканини продовжували існувати ще до кінця ХХ ст.

REFERENCES

- Boryak, Olena. “Vyhotovlennya tkanykh rytualnykh symboliv na Polissi”. *Polissia: mova, kultura, istoriya : materialy mizhnarodnoyi konferentsiyi* (Kyiv: Asotsiatsiya etnologiv, 1996): 288–295 [in Ukrainian].
- Lobachevskaya, Olga. “Obydennoye polotentse: materialy k rekonstruktsii rituala i yego transformatsii v Belarusi (pervaya polovina XX v.)”. *Traditsionnaya kultura : nauch. alm.* 3 (moskva: Tsentr russkogo folklora, 2005): 13–22 [in russian].
- Nikiforovskiy, Nikolay. *Ocherki prostonarodnago zhitya-bytya v Vitebskoy Belorussii i opisanie predmetov obikhodnosti (Etnograficheskaya dannyya)* (Vitebsk, 1895) [in russian].
- Nykorak, Olena. “Tradysiyi tkanyny v svitohlyadnykh uyavlenniyakh polishchukiv i volynyan”. *Mynule i suchasne Volyni y Polissia: narodna kultura – shlyakh do sebe : materialy Volynskoyi oblasnoyi naukovy-etnografichnoyi konferentsiyi* (Lutsk: Nadstyrya, 2003): 105–107 [in Ukrainian].
- Telehey, Nataliya. “Obryad vyhotovlennya ta vykorystannya obydennoho rushnyka: poliski ukrayinsko-biloruski paraleli”. *Dukhovnaya spadchyna Uskhodnyaha Palessya* (Hornel, 2018): 135–141 [in Ukrainian].
- Vasyanovych, Oleksandr. “Vyhotovlennya obydennoho polotna na ukrayinskomu Polissi dlya vyklykannya doshchu”. *Narodoznavchi zoshyty* 6 (2022): 1350–1360 [in Ukrainian].
- Vasyanovych, Oleksandr. “Vyklykannya doshchu na Ukrayinskomu Polissi: lokatyv vyhotovlennya obydennoho polotna”. *Prostir v istorychnykh doslidzhennyakh : naukovyy zhurnal* 3 (Pereyaslav, 2022): 46–52 [in Ukrainian].
- Vasyanovych, Oleksandr. “Vykorystannya obydennoho polotna z metoyu vyklykannya doshchu v Tsentralnoukrayinskomu Polissi”. *Rushnyk: symbol, obraz, znak : materialy tretioyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi : dopovidi ta povidomlennya* (Hlukhiv: RVV HDPY, 2004): 36–40 [in Ukrainian].
- Zelenin, Dmitriy. “«Obydennyya» polotentsa y obydennyye khramy”. *Zhyvaya staryna* I (1911): 1–20 [in russian].
- Zhuravlev, Anatoliy. “Okhranitellye obryady, svyazannyye s padezhom skota, i ikh geograficheskoye rasprostraneniye”. *Slavyanskiy i balkanskiy folklor. Genezis, arkhaika, traditsii* (moskva: Nauka, 1978): 71–94 [in russian].

THE ONE-DAY-MADE CLOTH: THE RECONSTRUCTION OF THE RITE AND THE USE OF CLOTH

Nataliya TELEHEY

The State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage
from Technological Disasters

56 Peremohy Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

e-mail: natalija.veselyna@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4558-9045>

The purpose of this article is to sequentially trace the process of making and using one-day-made cloth in Polissia. The research was carried out on the basis of the expeditionary materials of the State Scientific Center for the Protection of Cultural Heritage from Man-made Disasters recorded during the 1990-s – 2015 on the territory of the Middle Polissia from residents of Zhytomyr and Kyiv regions, as well as from

refugees from the Chornobyl zone. Surveys were conducted according to authors questionnaires, the questions in which were aimed at maximum disclosure of the topic.

The rite associated with the use of the one-day-made cloth was aimed at eliminating possible negative effects during social disasters or to ensure the "grace of higher powers". The attempt to reconstruct the rite, which is presented in the article, reveals the sequence of all stages and features of the actions: the day and place of the event are established; the number of participants, their age characteristics and social status; each of the manufacturing processes and the actual features of the finished textile product (its size and decoration) are described in sequence. Certain transformational changes in the performance of the rite, which occurred as a result of the change in the political situation in this territory during the 20th century, are highlighted. In general, this article is aimed at a deeper understanding of the semantics of the rite, which existed as early as the 20-th century and belongs to ancient magical actions. For a better understanding of the variability of the stages in the performance of the rite, the article presents the respondents memories of the production of one-day-made cloth.

Keywords: traditional weaving, folk beliefs, magical rite, one-day-made cloth, ritual towel, Polissia of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2022

Стаття прийнята до друку 26.10.2022